

(На матеріалах “Киевских епархиальных ведомостей”, “Полтавских епархиальных ведомостей”, Черниговских епархиальных ведомостей”: автореф. дис. канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України. – К., 1998. – 18 с.

14. Шандра В. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: функції, структура, архів. – К., 2001.

УДК 94(477): 342.25. «1917»

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИСВІТЛЕННЯ БОЇВ В ОДЕСІ
КІНЦЯ ЛИСТОПАДА – ПОЧАТКУ ГРУДНЯ 1917 р.
НА ШПАЛЬТАХ МІСЦЕВОЇ ПРЕСИ**

(за матеріалами газет «Одесский листок» та «Одесские новости»).

**Гончарук Т. Г., д.і.н, професор,
Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова**

У науковій літературі вже зверталася увага на ліберальну одеську пресу, передусім газети «Одесский листок» і «Одесские новости» (далі – ОЛ і ОН), як цінне джерело для вивчення революційних подій 1917 – 1918рр.[1, 53 – 61]. Так у статті Т.Вінцовського за матеріалами вищезгаданих газет розглянуто похорони жертв подій революції, зокрема, у грудні 1917р.[2, 97 – 108] У цій розвідці базуючись на публікаціях ОЛ та ОН буде висвітлено деякі аспекти збройного протистояння сил УНР та червоної гвардії в Одесі кінця листопада – початку грудня 1917р.

Напередодні вказаних подій – в другій половині листопада 1917р. ОЛ та ОН писали про певне посилення впливу УНР як в Україні в цілому, так і в Одесі зокрема. ОЛ тоді пару разів подавав вітчизняні новини під рубрикою «Гегемония Украины» (розглядаючи це явище, як «противодействие большевицкой гегемонии»). Так, 25листопада ОН повідомляли про українізацію одеської школи прапорщиків («на общем собрании юнкеров и офицеров первой школы прапорщиков единогласно постановлено считать школу украинской») та школи льотчиків («Украинизировалась также школа летчиков основанная г.Анатра. Школа постановила починаться только центральной раде»)[3]. 26 листопада ОН вмістила замітку під назвою «Реквизиция Английского клуба» наступного змісту: «Для нужд украинской войсковой рады реквизиционной комиссией было предложено на выбор несколько помещений, между прочим, ресторан [...], литературно-художественный клуб и английский клуб. Ресторан, однако реквизировать нельзя, так как он принадлежит французскому гражданину. Литературный же клуб рада отказалась реквизирировать, не считая себя вправе отнимать помещение у учреждения, созданного интеллигенцией. Для войсковой рады, в виду этого, реквизирован

Английский клуб»[4]. Низка газетних публікацій стосувалася «українізації флота»[5]. ОН також твердили про наміри української влади поставити під свій контроль порт[6] й важливу радіостанцію, назва якої в публікації була прихована («В военно-революционных кругах города эти дни усиленно говорят о намерении украинских властей распространить свои права на ...-скую радиостанцию. ...-ская радиостанция является самой мощной на юге. Она поддерживает непосредственные отношения с Эйфелевой башней и находится почти в непрерывном сношении с Царским Селом»[7]).

Як чи не найважливішу перемогу УНР в Одесі подавали ОЛ та ОН перехід під українську владу штаба округу. Про підготовку цієї події та про українізацію одеського гарнізону загалом писалося у низці газетних публікацій[8]. 1 грудня ОЛ повідомив: «Вчера в штабе одесск. округа состоялось торжество водружения украинского «прапора» над зданием. Торжество призвано было увенчать приводившееся у нас решение чинов штаба признать над собой власть ген. секретариата. У крыльца украинизовавшегося штаба от 3 ч. дня начался парад украинских войск. При звуках оркестра, игравшего «Ще не вмерла Украина» войска взяли на караул, и «прапор» был водружен на балкон штаба. После речей ген. Елчанинова, подп. Поплавко, конные и пешие части гайдамаков с командирами их прошли церемониальным маршем мимо ген. Ельчанинова, крича «Слава» в ответ на его приветствия. Торжество бескровного завоевания украинцами «мозга армии одесск. округа» – его штаба было закончено общим завтраком всех чинов штаба» [9].

Зазначене посилення українських позицій у місті не могло не бентежити більшовиків. Водночас, як констатували газети, загострювалися суперечності між ворогуючими сторонами в питанні щодо відправки більшовицьких сил на Дон. 30 листопада ОН писали: «На вчерашнем собрании украинской войсковой рады подвергся обсуждению вопрос о большевицкой экспедиции на Дон». Повідомлялося, що рада висловила в цьому питанні повну підтримку позиції УЦР, притому виступаючі говорили про неспроможність більшовиків перемогти донських козаків, указували на брак вагонів, що були більше необхідні для транспортування продовольства до районів, охоплених голодом, та критично висловлювалися на адресу більшовицького уряду («О большевиках говорилось, что они создали себе кумиров в лице Ленина, Троцкого и Крыленко, людей выступающих под псевдонимами и не представляющих всего населения России»)[10].

Врешті протистояння в місті перейшло у збройну фазу. Як зазначають в своїй книзі В.Савченко та В.Файтельберг-Бланк: «30 ноября – 1 декабря 1917 г. Одессу потряс вооруженный конфликт, который спро-

воцировали слухи о разоружении Красной гвардии»[1, 55]. Одеські ліберальні газети озвучували й більшовицьку версію причини збройного конфлікту – вбивство гайдамаками керівника одеської Червоної гвардії М.Кангуна – з якою самі газетярі не погоджувалися. Так, ОЛ твердив, що поштовхом до воєнного протистояння стало вищезгадане підняття українського прапора над штабом округу. У публікації з підзаголовком «Causus belli» дописувач газети твердив: «Став на путь противодействия большевицкой гегемонии, рада подчеркнула это довольно внушительным образом – устроив перед зданием штаба парад украинским войскам. ...Вызов был сделан. Большевики ответили на него энергично», вважаючи першою більшовицькою відповіддю захоплення близька сорока автомобілів гайдамаків та «червоного хреста» на Пересипу [11].

Однак слід зауважити, що за повідомленнями газет захоплення гайдамацьких автомобілів більшовиками в іншому районі розпочалося раніше підняття українського прапора над штабом округу – вже вранці 30 листопада (ОН про це писали: «Вчера в 4 ч. утра 50 красногвардейцев совместно с матросами отправились к военному гайдамацкому гаражу, помещающемуся на Сл.-Романовке, в здании быв. стеклянного завода и произвели на него нападение. К стоящему у входа в гараж гайдамаку-часовому подошел красногвардеец и попросил у него закурить. В ту минуту, когда часовой доставал спички, красногвардеец выхватил «Наган» и, направив его в часового, предложил ему под угрозой выстрела, бросить винтовку. Часовой исполнил требование. После того подоспевший отряд красногвардейцев проник в караульное помещение гаража. ...Красногвардейцы захватили винтовки, после чего разбудили спавших караульных и окружили их. Овладев гаражом, отряд захватил находившиеся в нем автомобили в количестве более 50, а также разные приспособления к ним») [12]. Отже, підняття українського прапора над штабом округу, вочевидь, лише прискорило дії більшовиків, а рішення про наступ на українські сили було прийнято ними раніше. До того ж газети свідчили про посилення більшовицьких сил у місті напередодні протистояння. ОН 1 грудня повідомляли: «В виду обострившихся отношений между местными советами и украинской радой, из-за положения, занятого последней в вопросе о посылке экспедиции на Дон, третьего дня и вчера в Воронцовском дворце была усилена внутренняя охрана и изготовлены пулеметы»[13]. Загалом газети вважали збройний конфлікт цілком закономірним наслідком низки подій, передусім суперечностей щодо відправки більшовицьких сил на Дон. ОН 2 грудня зазначала: «назревавшие в течение последних двух дней события вчера прорвались и вылились, увы, в форму настоящей гражданской войны»[14], а ОЛ 1 грудня твердив, що «толчком к нему [конфликту] явилась брато-

убийственная война на Дону» [11].

Газети подавали інформацію про збройні зіткнення в різних частинах міста, яку ми тут вповні розглядати не будемо. Наприклад, ОН 2 грудня в публікації «Бой у вокзала» повідомляла: «Борьба оказалась здесь трагичной для красногвардейцев. Здесь они потеряли убитыми 13 чел. и несколько ранеными. Передают, что и на Куликовом поле, около земского дома, пало несколько человек». В іншій замітці від того ж числа газета повідомляла: «И вот по этим данным вчера погибло приблизительно около 30 чел. Из них человек 15 – 17 погибло на Куликовом поле и около вокзала...». Не всі дії ворогуючих сторін авторам публікацій були зрозумілі (наприклад, «загадковим» на їх їхню думку було роззброєння червоногвардійцями сербських рот [15]). Деяка інформація пізніше спростовувалася, як, наприклад, про те, що «Броненосец «Синоп» ..вышел на рейд и занял позицию удобную для обстрела, в случае необходимости, некоторых частей города» [16]. Виклад подій часто був досить емоційним. Так публікації ОЛ мали заголовки: «Братоубийственная война в Одессе», «Озверение», «Кошмар» та ін. Притому через обстріли в районі редакції ОЛ не зміг вийти 2 грудня [17], висвітлюючи події збройного конфлікту з певним запізненням. Зокрема, про обставини вищезгаданої загибелі М.Кангуна та його брата Л.Кангуна ця газета писала: «Безумству храбрых поем мы гимны» – говорят многие о смерти начальника штаба «красной гвардии» Кангуна, и рассказывают с какой безрассудной смелостью погиб этот горячий юноша. Несмотря на то, что гайдамаки кричали ему, чтобы он слез с автомобиля, а сидящие рядом предлагали лечь, Кангун стоял на автомобиле и с револьвером в руке отстреливался, пока не пал. По некоторым данным, убийство это представляется в таком виде: По Пушкинской ул. шло 250 гайдамаков в полном порядке и с мерами охранения. Впереди шел дозор. Когда последний поравнялся с одной из поперечных улиц, из-за угла показался автомобиль, в котором находились Кангун и несколько красногвардейцев, которые открыли стрельбу по двору, ранив двух. Но подоспевшими сотнями автомобиль был расстрелян. В среде украинцев этот случай считают самым трагическим во всем происшедшем» [18]. ОН подали, вочевидь, трішки міфологізовану інформацію про загибель Л.Кангуна, який, дізнавшись про смерть брата і ніби передчуваючи власну смерть, «на автомобиле помчался в Евангелическую больницу, по пути попал в перестрелку и также был убит» («Любопытно, – значачала газета, – что труп доставили в морг ограбленным: с убитого сняли пальто и сапоги») [19]. Як зазначав ОЛ: «...смерть Кангуна породила в среде красногвардейцев жажду реванша и мести. Совершенно было покушение на почетного голову рады И.М. Луценко, а также на комиссара центрорады под-

полков. Поплавко. В 12 час. ночи, 1 декабря, когда из думы расходились участники объединенного собрания, из толпы выделился какой-то солдат и в упор выстрелили из револьвера. Подп. Поплавко задержался и злоумышленник, по-видимому, принял его за другого комиссара – железнодорожного А.И.Стрижевского. Пуля пролетела мимо, шедшие подняли крик и солдат скрылся по направлению к Николаевскому бульвару».

Погрози помститися за М.Кангуна лунали і від керівництва червоногвардійців. «В целях выяснения целей выступления и лозунгов, вызвавших его, – писал ОЛ, – в первый день в штаб красной гвардии выехали на автомобиле под белым флагом Рузер, Луценко, представитель гайдамаков, офицер генерального штаба и представитель комиссара центр. рады. В штабе «красной гвардии» их приняли спокойно, но когда они прошли к начальнику Чижикову, то последний бросился на Рузера, выхватывая маузер, грозил залить кровью всю Одессу в отместку за смерть Кангуна» [18]. Як бачимо, риторика М.Чижикова була досить схожою на пізніші висловлювання М.Муравйова, який теж погрожував Одесу «залити кров'ю».

Деякі газетні публікації наводили відомості про використання червоногвардійцями озброєних дітей. Зокрема ОЛ писав про це посилаючись на слова революційного матроса: «...вот впечатление одного из матросов. Жутью веет от его слов. – Кому нужно было проливать кровь? – спрашивает он. У красной гвардии с крыши стреляли 12-летние мальчики. Я с товарищами спрашивали, кто там распоряжается, все отвечали незнанием. Мы уговаривали мальчиков не стрелять, но разве можно говорить с детьми?». Саме наявність дітей у червоній гвардії, на думку газети, стримала гайдамаків від удару по її штабу («В виду того, что в «красной гвардии» масса детей, в отношении ее репрессивных мер не принималось, хотя команда броневиков и просила разрешения ехать к штабу красной гвардии для боевых операций» [18].)

Детально висвітлювалися газетами переговори між сторонами. При тому вказувалося на досить миролюбні настрої української сторони, зокрема В.Чехівського. Газети публікували відозви до населення створеної в місті погоджувальної «ради десяти» (у надрукованому зверненні цієї ради зі запитаннями до червоногвардійців, між іншим, були присутні пункти: «Почему она [червона гвардія] употребляет разрывные пули и где она их приобретает. Для чего готовятся удушливые газы...?» [20]). Слід вказати, що дописувачі ОЛ та ОН, так само, як і учасники переговорів, були схильні покладати провину на бої в місті не на більшовиків, чи гайдамаків, а на якийсь загадковий третій сили: кримінальні елементи, що громили в цей час горілчані склади та маси, які були «лівіші за біль-

шовиків» («Вооруженные выступления вызваны дезорганизованными массами, стоящими левее большевиков, и носит явно неорганизованный характер...») – стверджувалося в заяві, яку розмістив ОЛ [18]), цілком можливо маючи на увазі і анархістів, дії яких під час вищезгаданих подій пильно відстежувалися в кореспонденціях ОН. Газети звертали увагу на погіршення криміногенної ситуації в місті під час збройного протистояння. Так ОН в публікаціях з назвами «Под маской гайдамаков» та «Под видом гайдамаков» повідомляли про принаймні два випадки, коли кримінальні злочинці здійснювали грабежі під виглядом українських збройних сил [21]. Загалом кореспонденти констатували, що «тревожными настроениями в городе воспользовались грабители и воры, совершившие, ряд налетов и краж» [22]. Також газети писали про загальну кількість та похорон жертв боїв. Проте ці питання, як зазначалося, вище вже були розглянуті в публікації Т.Вінцовського.

Отже, слід констатувати, що використання ліберальної преси для вивчення подій Української революції 1917 – 1921рр. в Одесі дозволяє з одного боку краще зрозуміти їхню рефлексію сучасниками, а з іншого – отримати інформацію про певні деталі, що не знайшли відбиток в інших джерелах. Зазначені деталі, згадані ОЛ та ОН (зокрема, про використання червоногвардійцями озброєних дітей та ін.) потребують, на нашу думку, подальшого вивчення.

Список джерел та літератури:

1. Файтельберг-Бланк В.Р., Савченко В.А. Одесса в эпоху войн и революций (1914–1920). Очерки. – Одесса: «Optimum», 2008. – 336с.
2. Похорони як елемент історичної нарації (на прикладі революційної Одеси грудня 1918 року) // Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах. – Одеса: Друкарський дім, 2017. – Вип. 22. – С. 97 – 108.
3. Украинизация // ОН. – 1917 – 25 ноября.
4. Реквизиция Английского клуба // ОН. – 1917 – 26 ноября.
5. Украинизация флота // ОЛ. – 1917 – 30 ноября.
6. Судьба одесского порта. Кто претенденты // ОН. – 1917. – 30 ноября.
7. Украинские виды на радиостанцию // ОН. – 1917 – 28 ноября.
8. Украинизация одесс. гарнизона (совещание в штабе). Украинский штаб в Одессе // ОЛ. – 1917 – 23 ноября.
9. Украинский флаг над штабом. // ОЛ. – 1917 – 1 декабря.
10. В украинской войсковой раде // ОН. – 1917 – 30 ноября.
11. Борьба за власть Вчерашний день // ОЛ. – 1917. – 1 декабря.
12. Захват автомобилей в украинском гараже // ОН. – 1917. – 1 декабря.
13. В Воронцовском дворце // ОН. – 1917. – 1 декабря.
14. Гражданская война в Одессе // ОН. – 1917. – 2 декабря.
15. Разоружение сербов // ОЛ. – 1917. – 1 декабря.

16. «Синоп» // – ОН. – 1917. – 2 декабря.
17. Причины невыхода «Одес. л.» // ОЛ. – 1917. – 3 декабря.
18. Кошмар // Одесский листок. – 1917. – 3 декабря.
19. Гражданская война в Одессе. Первый день. К убийству бр. Кангуна // ОН. – 1917. – 3 декабря.
20. «Совет десяти» // Одесский листок. – 1917. – 3 декабря.
21. Под маской гайдамаков // ОН. – 1917. – 3 декабря; Под видом гайдамаков // ОН. – 1917. – 5 декабря.
22. Грабежи и кражи // ОН. – 1917. – 3 декабря.

УДК 94:329.285(477)«1911/1917»

ANARCHISTS FROM RUSSIAN EMPIRE AS REVOLUTIONARIES IN PARIS (1911 – 1917) a forgotten page of internationalism in France

Boutonnet Pierre, *doctorant Université Paris-Nanterre*
Rattaché à l'ISP (Institut des Sciences Sociales du Politique)
et à l'école doctorale ED396

In “A Revolutionary’s Memories” by Victor Serge, the Russian anarchists who had taken refuge in France before 1917, almost appear as elements of folklore in the landscape of revolutionary activism. The author, a veteran of the Russian revolution in exile had been part of the Parisian libertarian milieu before 1914. Among the numerous portraits of revolutionaries in France : “a blond noble faced Russian officer, tolstoïan anarchist, survivor of a defeated insurrection, who was to die out of starvation the following year in a Fontainebleau forest – Léon Guerassimov - , then a redoubtable chemist coming from Odessa via Buenos Aires”. Further on, Sokolov introduces himself as the prototype of the Russian anarchist revolutionary. Described this way : “ Sokolov was a cold willed man, shaped in Russia by inhuman struggles out of which he could no longer live. He was coming from storms, storms were within him. He fought, he killed, he died in prison. The idea of good laboratories was a Russian idea. From Russia, men and women were spreading their words all over the world, who had but one aim in their lives, who were breathing danger ; and the comfort, the peace, the bonhomie of the Western countries, seemed tasteless to them, outraging” [1, p. 21].

This revolutionary appears as a man who did not belong to the nets of the French political culture. A recent study led in France concluded that the Russian activists present in Paris before 1914, stayed away from the French nets despite attempts to build bridges with foreign comrades [2]. This work is based on no Russian source but it was written after more ancient works by Michaël Confino [3, pp. 63-107.] which present P. Kropotkin and M.